

УДК 331.101.38

М.В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Інтелектуальний потенціал: проблеми ефективного управління

Проаналізовано тенденції управління використанням та розвитком інтелектуального потенціалу зайнятого в економіці населення. Розроблено рекомендації, спрямовані на вдосконалення існуючих підходів у державному управлінні цими процесами.

інтелектуальний потенціал, зайняте населення, використання, розвиток, управління, ефективність

Однією із ключових рис сучасності є рух до постіндустріального суспільства, який принципово змінює світ, актуалізує цінність знань, визначає нові, раніше небачені можливості та перспективи. Економічні успіхи і соціальний прогрес кожної країни в цих умовах визначається здатністю держави ефективно керувати процесами формування, використання та розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення. На початку нового тисячоліття доля конкурентоспроможності країн вирішується саме у площині інноваційних досягнень, тому ефективне управління людським інтелектуальним потенціалом стає першочерговим важелем забезпечення випереджального розвитку незалежно від розміру території країни та величини її природних ресурсів [1, 2].

Водночас у країнах, де зберігається традиційна недооцінка ролі людського капіталу та його інтелектуальної складової, найчастіше відбувається поглиблення бідності, соціальний занепад, збільшення відставання у сфері інноваційного розвитку. Такий негативний досвід має слугувати застереженням для держав, які проголошують цінності інноваційно-інтелектуального розвитку, проте не підкріплюють це реальною турботою про їх збереження та розвиток. В Україні сьогодні спостерігається послаблення державного впливу на процеси розвитку та використання інтелектуального потенціалу, що негативно позначається на можливостях інноваційних зрушень, здатності до модернізації економіки. Назріла потреба системного дослідження зазначеної проблеми, пошуку шляхів її практичного розв'язання.

У формуванні наукових уявлень про інтелектуальний потенціал населення вагомий внесок належить Дж. Грейсону, П. Друкеру, М. Портеру, Й. Шумпетеру, Б. Твіссу, Х. Хекхаузену, Т. Шульцу, Г. Беккеру, Л. Едвінсону, М. Мелоуну, Ч. Хансену, В. Іноземцеву та іншим зарубіжним вченим. В Україні проблеми управління інтелектуальним потенціалом останніми роками різноаспектно досліджували О. Амоша, С. Бандур, І. Бережна, Н. Гавкалова, В. Геєць, О. Гонта, О. Грішнова, А. Колот, О. Комарова, І. Каленюк, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, К. Міхуринська, О. Новікова, В. Онікієнко, І. Петрова, Л. Федулова, А. Чухно, Л. Шаульська та інші українські вчені. Між тим можна впевнено констатувати, що теорія використання та розвитку інтелектуального потенціалу країни все ще перебуває на стадії становлення. Коло питань, що стосуються забезпечення ефективного управління розвитком та використанням інтелектуального потенціалу зайнятого населення в національній економіці, потребують окремого системного

вивчення, їх розв'язання вимагає належного теоретико-методологічного та методичного забезпечення.

Мета статті полягає у визначенні сутності процесів ефективного управління інтелектуальним потенціалом зайнятого населення (ІПЗН), ключових тенденцій його розвитку та використання в економіці України.

Аналіз наукової літератури різних часів переконує в тому, що на кожному етапі розвитку суспільства конкретні успіхи у господарюванні були пов'язані із накопиченням знань і досвіду, залученням до виконання трудових завдань найбільш компетентних, здібних працівників, здатних до оволодіння новими знаннями, вміннями, новими трудовими прийомами та технологіями. Розвиток інтелектуальних здібностей та нових знань працівників завжди відкривав нові додаткові можливості для розвитку економіки держави, позитивних змін у добробуті населення. Для того, щоб такі можливості ставали реальними у ХХІ столітті, необхідно, щоб усвідомлення цінності знань і здатність до їх засвоєння та оновлення було покладено в основу державного управління, щоб питання формування, використання та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства були постійно у колі пріоритетів в діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування.

Разом з тим, немає сумнівів в тому, що будь-які стратегії стають успішними, якщо спираються на досконалу теоретичну базу. Теоретичний аналіз засвідчує, що у поглядах дослідників все ще поширеними є ототожнення та неоднозначність розуміння категорій «інтелект», «інтелектуальний потенціал країни», «інтелектуальний потенціал», що зумовлює різне розуміння підходів до оцінки та регулювання стану інтелектуального потенціалу працюючого населення. Не вдаючись до теоретичного аналізу розбіжностей в існуючих інтерпретаціях зазначених понять в літературі, підкреслимо, що ми розглядаємо інтелектуальний потенціал зайнятого населення (ІПЗН) в якості головної складової інтелектуального потенціалу національної економіки, до структури ж останнього відносимо: людські активи; інфраструктурні активи та інтелектуальну власність; ринкові активи.

Залучений в економіку інтелектуальний потенціал зайнятого населення (ІПЗН) пропонуємо визначати як сукупність знань, інтелектуальних здібностей та можливостей населення, зайнятого у національному господарстві країни. ІПЗН у поєднанні з іншими складовими інтелектуального потенціалу національної економіки спроможний визначально впливати на забезпечення економічного зростання, інноваційний розвиток та соціальний прогрес країни. Звичайно, це стає можливим лише на основі ефективної державної політики [3, с.51].

Аналіз передового світового досвіду дає змогу стверджувати, що важелі державної політики в цій сфері мають специфічні відмінності в різних країнах, проте їх спільною прогресивною рисою є спрямованість на розвиток людини, освіти, науки, технологій, масових комунікацій. На прикладі розвинених країн Європи, США, Канади, Японії можна дійти висновку, що ефективне управління інтелектуальним потенціалом працюючого населення має ґрунтуватися, передусім, на створенні сприятливих базових умов для знаннеорієнтованого розвитку, збільшенні частки інтелектоємних робочих місць з можливостями постійного освітньо-професійного зростання, формуванні відчутних стимулів до розвитку та реалізації інтелектуальних здібностей.

Методи державного впливу на працюючих в цьому сенсі мають постійно збагачуватися за рахунок здобутків мотиваційних теорій. Недооцінка державою мотиваційних чинників несе небезпеку інтелектуальних втрат та «економічного програшу» на відміну від країн, де створено конкурентні стимули до залучення, використання та розвитку ІПЗН. Найкраще мотивують зайняте населення до кращого

використання та розвитку інтелектуального потенціалу: - виконання державних програм щодо стимулювання освіченості населення, безперервного навчання та перенавчання дорослих; - реалізація національних програм щодо забезпечення гідної праці та соціальної захищеності працюючого населення; - застосування моделей мотивації, що передбачають індивідуалізацію оцінки трудового внеску, заохочення творчості, участі у розробці і впровадженні інновацій; - забезпечення сприятливих та безпечних умов праці, широкого доступу до джерел інформації; користування гнучким графіком роботи; поширення дистанційної зайнятості; - розвиток позитивної корпоративної культури, яка заохочує саморозвиток персоналу.

Заходи такого змісту сприяють активізації інтелектуальної діяльності у стратегічно важливих сферах господарювання, дають змогу залучати в національну економіку талановитих фахівців (у т.ч. із менш розвинених країн), ширше засвоювати нові знання та впроваджувати їх у виробництво найсучасніших послуг, продукції, технологій. Водночас досвід провідних країн світу переконує в тому, що ефективний розвиток та реалізація інтелектуального потенціалу населення визначальною мірою залежать саме від держави, від державного інвестування в освіту, науку, культуру, охорону здоров'я, створення нових модернізованих робочих місць, від сприяння працевлаштуванню талановитої молоді, забезпеченню гідного стимулювання праці творців, урахування в оплаті праці рівня знань, кваліфікації, участі у розробці нових ідей, творчої активності.

Ефективне державне управління ІІЗН має ґрунтуватися на об'єктивній оцінці його ролі, стану використання та розвитку, однак, як засвідчив теоретичний аналіз, існуючий в літературі методичний інструментарій все ще залишається обмеженим. У нашому дослідженні розроблено та апробовано сукупність методичних підходів до оцінювання ефективності використання й розвитку ІІЗН в національній економіці, які базуються на розробці системи індикаторів, критеріїв і показників розвитку та використання ІІЗН. Їх покладено в основу комплексної багатопараметричної та багаторівневої оцінки використання та розвитку ІІЗН. Застосування зазначеної комплексної оцінки дозволило здійснити аналіз змін у зайнятості населення з позицій її інтелектуалізації, оцінку ефективності використання та розвитку ІІЗН в національній економіці, дієвості мотивації зайнятого населення до інтелектуального саморозвитку та прояву творчості у праці.

Виходячи з відомих концепцій, які стверджують, що від розвинутого інтелекту нації, прагнень зайнятого населення до знаннеорієнтованого розвитку, залежить економічне зростання національної економіки та подолання проблем бідності, уявляється важливим доведення зв'язку між IQ населення різних країн, його зайнятістю та можливостями економічного розвитку цих країн. Керуючись такою гіпотезою, нами було зібрано та проаналізовано відомості щодо коефіцієнта інтелектуального розвитку населення країн світу, статистичні дані щодо ВВП на душу населення (у дол. США за показником купівельної спроможності), кількості населення в цілому та працездатного населення. Виявилось, що статистично значимої залежності, яка б підтверджувалася відповідним значенням коефіцієнта кореляції, не існує (значення коефіцієнта кореляції не перевищує 0,1), і це стосується практично всіх пар рядів динаміки: «ВВП» – «кількість населення», «ВВП» – «кількість працездатного населення», «ВВП» – «рівень зайнятості» тощо. Проте виключенням із згаданого є лише одна залежність «ВВП» – «Коефіцієнт інтелектуального розвитку IQ»:

$$ВВП = g(IQ) ; \quad (1)$$

$$g(IQ) = 3,751326 \times EXP(0,000276 \times IQ \times (427 - IQ)). \quad (2)$$

Прийняття залежностей (1) і (2) як таких, що відповідають дійсності, дозволяє зробити два важливих висновки: перший – залежність *ВВП* від *IQ* носить експонентний характер з тенденцією збільшення *ВВП* при збільшенні *IQ*, що переконає покладатися на інтелект населення як на вагомий чинник впливу на економічний розвиток країн світу; другий – стосується невикористаних потенційних можливостей зростання національної економіки: для населення України (при *IQ* = 97 обсяг *ВВП* мав би складати (за нашою моделлю) понад 25 тис. дол. США на душу населення, а не 6 тис. дол. США, що свідчить про можливість використовувати ІПЗН із суттєво більшим (у 4 рази) ефектом, підпорядковуючись закономірностям, притаманним іншим країнам світу). То ж дослідження ІПЗН, пошук шляхів його ефективного використання та розвитку в національній економіці, дійсно заслуговує окремої уваги з боку українських науковців. Зауважимо, що залучення до аналізу коефіцієнту інтелекту *IQ* у нашому дослідженні є лише частковою спробою оцінки впливу загального інтелекту, отже, розумових здібностей (а не рівня знань) на розвиток економіки країни. Ми виходили з того, що успадковані хороші інтелектуальні здібності нації стають передумовою як успішного розвитку, так і подальшого ефективного використання ІПЗН в процесі трудової діяльності. (у свою чергу, цілком логічно, що високий *IQ* більш характерний для населення розвинених країн завдяки належному інвестуванню в людський капітал, якості життя, якості медичного обслуговування, повноцінного харчування, що містить морепродукти з важливим набором мікроелементів).

В процесі аналізу впливу на ІПЗН комплексу демографічних, соціальних, економічних, політичних, організаційних та інших чинників визначено, що неефективний розвиток ІПЗН упродовж останніх двадцяти років визначають такі негативні тенденції:

- гостра демографічна криза, яка зумовлює швидке зменшення людських ресурсів в Україні (станом на 1 січня 2011 р. загальна чисельність наявного населення становила 45,8 млн. осіб, що менше показників 1991 р. на 6,1 млн. осіб [8]);

- підвищення рівня загальної захворюваності населення (лише порівняно з 2000 р. – на 4,2%), що зумовлено дією соціально-економічних чинників, зокрема бідністю більшості верств населення (у т.ч. працюючих), обмеженим доступом до якісного медичного обслуговування з економічних причин; зростанням у складі працюючих частки осіб похилого віку (останнє дуже характерно для складу винахідників та раціоналізаторів (12,7% пенсіонерів), науковців [6, с. 64; 7, с. 285];

- зростання частки зайнятих працею в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (у 2009 р. таких працівників було 27,8%, що на 202,7 тис осіб більше, ніж у 2007 р.), що виснажує здоров'я і погіршує можливості активного інтелектуального розвитку [5, с. 302; 6, с.70];

- зменшення частки молоді серед найманих працівників підприємств та організацій, зумовлене старінням населення (у 2009 р. 3,2 млн. штатних працівників або 29,7% знаходилися у передпенсійному та пенсійному віці, частка молоді 15-34 років становила лише 30,9%; винахідників та авторів промислових зразків віком до 30 років нараховувалося лише 20,4%; збільшення частки працівників похилого віку означає, що останнім внаслідок старіння притаманне ослаблення мобільності, адаптації до нововведень, здібностей до навчання та перенавчання [5, с. 22, 74, 80; 7, с.312];

- підвищення попиту роботодавців на малокваліфіковану, ручну працю, що не вимагає високої кваліфікації, наявності вищої освіти, зумовлює низьку продуктивність праці та низький рівень її оплати, веде, як результат, до поширеності важкої фізичної праці, особливо у промисловому, сільськогосподарському виробництві, рибному

господарстві, будівництві, до зниження інтелектуалізації праці, підвищення плинності кадрового складу;

– переважання екстенсивних чинників у створенні нових робочих місць, що підтверджує значна питома вага найпростіших професій у складі зайнятого населення (15,2% за даними 2009 р.), яка відповідає потребі у професіоналах або фахівцях, і ледве уступає попиту на кваліфікованих робітників з інструментом (17,% [5, с.60]);

– падіння престижу робітничих та інженерних професій, непривабливість робочих місць для молоді (особливо у промисловості, від якої має залежати технічне переозброєння інших галузей на основі підвищення рівня механізації, автоматизації, комп'ютеризації робочих місць); причини полягають у наслідках непродуманої структурної перебудови економіки, у повільній модернізації робочих місць, неадекватності трудових зусиль і стимулювання праці, нестачі гідної компенсації несприятливих, важких та небезпечних умов праці); наслідком таких явищ стає скорочення професійної підготовки учнів у професійно-технічних закладах (з 1995-го по 2009 рр. випуск кваліфікованих робітників зменшився з 277,3 до 239,3 тис. осіб, тобто на 14% [4, с.451]);

– дисбаланс у взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг, що призвів до ситуації, коли, з одного боку, спостерігається «перевиробництво» економістів, менеджерів, юристів, з іншого – дефіцит кваліфікованих робітників, фахівців з політехнічною підготовкою; обсяги і структура попиту на ринку праці не узгоджується з обсягами та професійно-кваліфікаційною структурою підготовки робітників і фахівців (в той час, як підготовка кваліфікованих робітників скорочувалась, випуск фахівців з вищою освітою нарощувався, лише ВНЗ III–IV рівнів акредитації у 2010 р. випустили фахівців у 3,8 рази більше, ніж в 1991 р. [4, с.453];

– малі обсяги фінансування освіти і науки (фінансування освіти та науки порівняно з 1991 р. зменшилося понад у 4 рази), що обмежує можливості ефективного функціонуванні переважної кількості закладів освіти, наукових організацій та продуктивної інтелектуальної діяльності);

– зниження якості освіти внаслідок руйнівних процесів, що охопили заклади дошкільного виховання, загальноосвітні школи, професійно-технічні та вищі навчальні заклади усіх рівнів акредитації; як наслідок, збільшуються розбіжності між вимогами роботодавців щодо рівня знань, компетенцій і наявним рівнем кваліфікації претендентів на робочі місця;

– суттєве відставання української освіти від європейських та світових стандартів якості освіти (див. рис. 1);

Рисунок 1- Оцінка якості освіти у глобальному рейтингу конкурентоспроможності країн, балів.
Примітка: Побудовано за джерелом [9, с. 503 – 520].

Торкаючись окремо аналізу ролі науки як індикатора розвитку ІПЗН впродовж 2001-2009 рр., відмічаємо суттєве зменшення (у % до 2001-го р.): чисельності науковців (до 82%); питомої ваги обсягу виконаних ННТР у ВВП (до 86%); частки підприємств, що займалися інноваціями (до 78%); частки підприємств, що впроваджували інновації (75%); частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової (до 71%).

В той же час, зросла чисельність кандидатів та докторів наук (відповідно, на 34% та 31%). Наведене підводить до думки про послаблення ролі науки як індикатора розвитку ІПЗН. Оскільки при збільшенні у 1,3 рази (за 2001-2009 рр.) числа кандидатів та докторів наук показники частки ННТР у ВВП, частки підприємств, що займалися інноваціями та впроваджували їх, обсягів реалізованої інноваційної продукції, майже у стільки ж разів зменшилися, небезпідставно виникають думки щодо якості інтелектуального потенціалу наукової еліти (який за формальними ознаками видається дуже розвиненим) або суттєвого його недовикористання в економіці за умов недосконалого стимулювання наукової праці.

Якщо на початку 50-х років Україна могла пишатися якістю підготовки наукових та професійних кадрів і посідала провідні місця у світі, то сьогодні, виходячи з аналізу даних глобального рейтингу конкурентоспроможності країн (рис. 2), вона відстає від багатьох країн не лише за якістю освіти, а й за якістю підготовки науковців та інженерів, яка не відповідає зростаючим вимогам конкурентного середовища.

Рисунок 2 - Оцінка якості підготовки науковців та інженерів у глобальному рейтингу конкурентоспроможності країн, балів.

Примітка: Побудовано за джерелом: [9, с. 503 – 520].

Діагностика стану розвитку ІПЗН дозволила сформуванню низки залежностей, які доводять, що економічне зростання має безперечний тісний зв'язок зі ступенем інтелектуального розвитку зайнятих в економіці працівників, що, відповідно вимагає з боку держави постійних інвестицій у розвиток ІПЗН, кардинальних змін у фінансуванні освіти, науки, охорони здоров'я, забезпеченні якості життя.

В якості прикладу, зосередимо увагу на одній із визначених залежностей, що характеризує значимість підвищення кваліфікації для зростання ВВП:

$$ВВП = f(КППК, КННП); \quad (3)$$

$$f(КППК, КННП) = 0,278 \times \text{EXP}(2,218 \times КППК / КННП), \quad R^2=0,97, \quad (4)$$

де ВВП – валовий внутрішній продукт (млн. грн.);

КППК – кількість працівників, які підвищили кваліфікацію (тис. осіб);

КННП – кількість працівників, яких навчено новим професіям (тис. осіб);

R^2 – коефіцієнт детермінації.

Відповідно закономірності, відображеної формулами (3) і (4), стосовно впливу на ВВП кількості працівників, які підвищили кваліфікацію та навчені новим професіям, маємо таке: при $KППК / КННП > 1$ значення ВВП збільшується, при відношенні $KППК / КННП < 1$ – зменшується. Як показують розрахунки, при збереженні тенденції останніх двох років, коли відношення $KППК / КННП$ збільшується щорічно на 0,1, значення ВВП при збереженні всіх інших тенденцій і залежностей мало б збільшуватися на 100 млн. грн. в рік. Виявлена закономірність доводить економічну доцільність випереджаючого інвестування у підвищення кваліфікації.

Проте, як свідчить аналіз, в Україні можливості підвищення кваліфікації працівників в інтересах економічного зростання використовуються вкрай обмежено. Упродовж 2006-2010 рр. залишається стабільно низькою кількість осіб, які мають змогу отримати нову професію, – не більше 2-3 працівників на рік у розрахунку на 100 штатних працівників, при цьому ситуація у 2009 р. є значно гіршою: навчено новим професіям тільки 1,9% штатних працівників підприємств та установ, вищу освіту у вищих навчальних закладах за направленням підприємств отримали тільки 9 осіб з кожних 100 працівників (у 2006 р. таких було 12 осіб). Відбулося зменшення числа працівників, які підвищили кваліфікацію: у 2006р. таких було 8,6%, у 2007 р. – 8,3%. На 21,2% скоротилося число робітників, які підвищили кваліфікацію, при цьому досягли підвищення розряду лише 57,6%. Такі тенденції щодо оновлення знань і навичок на виробництві зумовлюють, на нашу думку, поступову деградацію ІПЗН. Іншими словами, якщо чотири роки тому підвищували кваліфікацію в середньому 9 осіб із 100 працівників, зайнятих в національній економіці, то тепер – тільки 8. За умов «збереження» таких темпів навчання на виробництві, кожен працівник, зайнятий в економіці України матиме можливість підвищити кваліфікацію в середньому один раз в 12,5 років, а щоб опанувати нову професію треба чекати своєї черги 50 років.

Аналізуючи ефективність використання інтелектуального потенціалу зайнятого населення, слід підкреслити роль змін у зайнятості, що відбулися в результаті приватизаційних процесів та змін структури економіки. Випереджальними темпами в Україні зростає зайнятість в секторі послуг – торгівлі і пов'язаних з нею видах діяльності. З рисунку 3 видно, що відбувається це, передусім, за рахунок відтоку працюючих зі сфери матеріального виробництва.

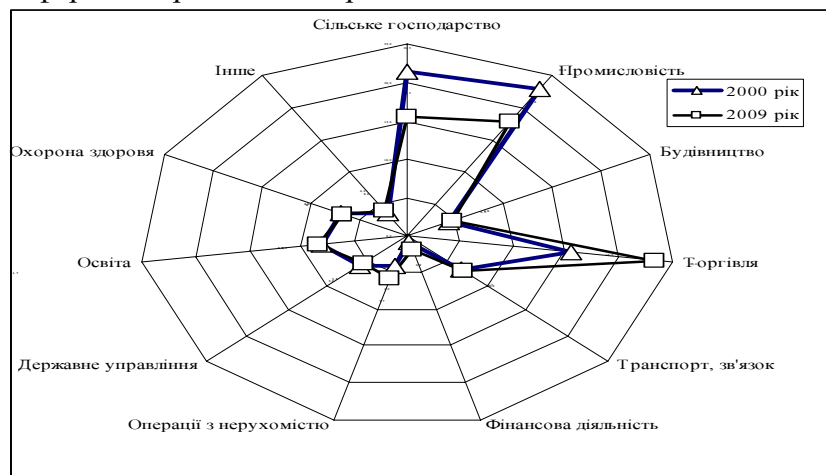

Рисунок 3 - Зміни у структурі зайнятості населення України упродовж 2000–2009 рр. (%).

Примітка: Розраховано за джерелом [4, с. 360].

На наш погляд, окреслені структурні зміни у зайнятості населення України не відображають інноваційні процеси в економіці і формування сектору інноваційно-інформаційних послуг, вони не мають нічого спільного зі світовими тенденціями

перерозподілу робочої сили на користь сфери послуг, оскільки не були зумовлені явищами прискореної механізації, автоматизації, широкої комп'ютеризації усіх видів діяльності, як Заході, коли це вело до скорочення частки ручної праці, зростання продуктивності праці, логічного вивільнення частини робочої сили із матеріального виробництва та поглинання сектором інформаційних послуг.

Важливо визнати, що в процесі таких структурних змін у зайнятості значна частка носіїв високорозвиненого інтелектуального потенціалу, зокрема висококваліфікованих робітників і спеціалістів унікальних спеціальностей промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку, була безповоротно втрачена для потреб інноваційного розвитку економіки. Причини такої ситуації ми пов'язуємо з непродуманістю державної політики щодо структурної перебудови економіки, проведення приватизації, недооцінкою ролі соціальної політики, потреб планомірного перепрофілювання підприємств (особливо військово-промислового комплексу) та своєчасного перенавчання вивільнених працівників. Доречно відмітити, що саме працівники найсучасніших для періоду 90-х років XX ст. вітчизняних підприємств промисловості, передусім, військово-промислового комплексу, маючи політехнічну підготовку та розвинений інтелектуальний потенціал, виявилися найбільш конкурентоспроможними, мобільними, змогли пристосуватися до змін ринкового попиту, адаптуватися до нових видів зайнятості в торгівлі, малому та середньому бізнесі. Найменшу конкурентоспроможність (в сенсі слабкої адаптації до ринкових умов та недовикористання інтелектуального потенціалу) виявили основні і допоміжні працівники підприємств зі зношеними виробничими фондами, застарілими технікою та технологіями (переважно працівники чорної металургії, хімічної, вугільної промисловості).

Явище безробіття, що увійшло в життя упродовж ринкових трансформацій в Україні, об'єктивно призвело до невикористання частини ІПЗН. Упродовж останніх десяти років статистика фіксує щорічно біля двох мільйонів офіційно зареєстрованих безробітних [4, с.358]. Тривале перебування у стані офіційного або прихованого безробітного зумовлює деградацію освітньо-професійних якостей. Втрата кваліфікації та професійних навичок безробітними майже не компенсується системою навчання та перенавчання незайнятого населення. Серед регіонів країни найбільше страждають від недовикористання ІПЗН по причині безробіття Рівненська, Тернопільська, Сумська, Чернігівська, Черкаська, Житомирська, Вінницька, Полтавська області.

Тривожною тенденцією, що негативно відбивається на стані ІПЗН, є процес скорочення робочих місць висококваліфікованих працівників, зростання попиту на робочі місця, які не потребують професійної підготовки, що зумовлює збільшення частки фізичної праці за рахунок скорочення частки праці інтелектуального змісту. Як наслідок, частина ІПЗН залишається незатребуваною, – більшість висококваліфікованих працівників (передусім молоді) зайняті не за фахом, на роботах, що не потребують вищої освіти; стають безробітними високоосвічені та висококваліфіковані фахівці і робітники. Внаслідок низького рівня інтелектуалізації праці майже третина українських працівників застосовує значні фізичні зусилля під час роботи у несприятливих, шкідливих, небезпечних умовах. Ці явища суперечать орієнтирам світового розвитку, а також курсу держави на побудову інноваційної економіки.

Виконаний порівняльний аналіз динаміки продуктивності зайнятості населення в економіці різних країн світу (включаючи Україну) засвідчує неефективне використання наявного інтелектуального потенціалу зайнятого населення в Україні. Один із важливих показників – ВВП у розрахунку на 1 особу складав в Україні у 2009

р. 5,8 тис. дол. США, що у порівнянні з аналогічним показником Литви становило лише 8,3%, США – 13,6%, Франції – 19,5%, Словаччини – 29,5%. Отже, ІПЗН використовується у світі з різним економічним ефектом і наведене порівняння говорить не на користь якості державного управління ІПЗН в Україні.

Результати регресійно-кореляційного аналізу довели низку гострих проблем у використанні ІПЗН:

- упродовж 2000-2009 рр. частка підприємств, що впроваджували інновації скоротилася з 14,8 до 12,8%, нині їх нараховується 1411, проте дослідженнями і розробками займається менше чверті [7, с.175];

- чисельність науковців і кількість наукових організацій за цей же період скоротилася на 23,4%; чисельність творців підприємств та організацій (винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій, основну частину яких складає інженерно-технічний персонал та науково-педагогічні працівники з повною освітою) зменшилася майже удвічі з 1995-го по 2009 р. (з 64,8 до 30,7 тис. осіб), за віком 62,4% творців старше 40 років, серед них 12,7% – пенсіонери, отже, кількісно інтелектуальний потенціал творців звужується [7, с.287, 313];

- під впливом глобальної економічної кризи у 2009 р. кількість підприємств і організацій, що виконували роботи зі створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій, скоротилася порівняно з попереднім на 6,2%, особливо це торкнулося Дніпропетровської та Харківської областей; кількість творців порівняно з попереднім роком зменшилася на 16,7% (у т.ч. авторів раціоналізаторських пропозицій – на 20,6%), на 29,1% скоротилася кількість заявок на винаходи, на 36% - кількість патентів на промислові зразки [7, с.285];

- фінансування ННТР по роках номінально зростає, проте не забезпечує потреби підприємств, освітніх та наукових закладів для здійснення творчої діяльності; як наслідок, вперше після 2002 р. відбулося зменшення витрат підприємств та організацій, пов'язаних з охороною прав на об'єкти промислової власності, у 2009 р. порівняно з 2008 р. кожна п'ята раціоналізаторська пропозиція не була впроваджена у виробництво, сума винагород творцям зменшилася на 29,3%.

Викладене підводить до таких висновків:

- розвиток ІПЗН відбувається у несприятливих демографічних, економічних, фінансових, соціальних умовах за відсутності вагомого керованого впливу держави на процеси інвестування в людський капітал, фінансування науки, освіти, системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів на виробництві; як наслідок, кількісно-якісні характеристики ІПЗН погіршуються, що відбивається на стані функціонування економіки;

- ІПЗН використовується в національній економіці неповністю, неефективно, нераціонально, що погіршує перспективи прискорення інноваційного розвитку та економічного зростання. Подальше закріплення таких небезпечних тенденцій означатиме загрозу поступової деградації незатребуваної частини людського інтелектуального потенціалу, що супроводжуватиметься інтелектуальними та економічними втратами як для населення, так і для національної економіки загалом;

- неефективну мотивацію зайнятого населення до розвитку та використання інтелектуального потенціалу породжують: орієнтації ринкового попиту на дешеву робочу силу, що знецінює капіталовкладення в освіту; вкрай низькі доходи, що зумовлює бідність переважної більшості працюючих, перешкоджаючи розвитку інтелектуального потенціалу; гострі протиріччя в оплаті праці, що зумовлює низьку конкурентоспроможність оплати праці висококваліфікованих працівників; слабкість

соціального захисту творців; недосконалість діючої законодавчо-нормативної бази у сфері охорони прав об'єктів промислової власності, яка не захищає права творців і не стимулює їх до розробки і впровадження нових ідей;

▪ визначені проблеми використання та розвитку ІПЗН не можна пояснювати лише недоліками функціонування ринку праці, ринку освітніх послуг або зводити лише до нестачі фінансування освіти, науки, незрілої інноваційної культури. Витоки кризової ситуації, на наш погляд, полягають у системній кризі, що охоплює українську економіку, політику, культуру, освіту, науку, менталітет, ціннісні орієнтації зайнятого населення, суперечливо відображаючись на стані ІПЗН, обмежуючи можливості його використання та розвитку;

▪ принципіві зміни у стані ІПЗН можуть бути досягнуті лише завдяки вдосконаленню механізму державного регулювання використання та розвитку ІПЗН на основі урахування кращого світового досвіду, детінізації його використання в економіці, реформування важелів мотивації за рахунок досягнення синхронізації та адекватності цінностей, інтересів, потреб зайнятого населення і стимулів, що пропонуються державою в інтересах активізації розвитку та використання інтелектуального потенціалу.

Список літератури

1. Сучасні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України / За ред. акад. НАН України В.М. Гей ця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 544 с.
2. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон ; за ред. В. В. Онікієнка. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.
3. Семикіна М.В. Інтелектуальний потенціал та його роль у національній економіці / М.В. Семикіна, В.І. Гунько // Экономика и управление. Научно-практ. журнал : НАПКС. – Симферополь : РИО НАПКС, 2011.– № 1. – С. 50–56.
4. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 586 с.
5. Праця України 2009 : стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2010. – 322 с.
6. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. Збірник / Державний комітет статистики України, 2008. – 239 с.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник за 2009 рік . – К. : Держкомстат України, 2010. – 346 с.
8. <http://ukrstat.gov.ua/>
9. <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20060124&n=1-2&y=2006>

М. Семикіна

Інтелектуальний потенціал: проблеми ефективного управління

Проанализированы тенденции управления использованием и развитием интеллектуального потенциала занятого населения. Разработаны рекомендации, направленные на улучшение существующих подходов государственного управления этими процессами.

М. Semykina

The intellectual potential: problems of effective management

The tendencies of management the use and development of the intellectual potential of the population employed in the economy have been analyzed. Recommendations to improve existing approaches to the state management of these processes have been worked out.

Одержано 18.11.11